

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 2 (101)

Астана
2023

БАС РЕДАКТОР

СЫДЫҚОВ
Айбек Жексенәліұлы

– PhD, ҚР Ұлттық музейінің директоры (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

ИБРАЕВА
Ақмарал Ғосманқызы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, ҚР Ұлттық музейі директорының орынбасары (Қазақстан)

ТАЙМАҒАМБЕТОВ
Жәкен Қожахметұлы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейінің бас ғылыми қызметкері (Қазақстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашұлы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ Ө.Х. Марғұлан ат. Археология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан)

АЙМҰХАМБЕТ
Жанат Әскербекқызы

– филология ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті Қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры (Қазақстан)

ҮМІТҚАЛИЕВ
Ұлан Үмітқалиұлы

– тарих ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті Археология және этнология кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан)

МЕРЦ
Виктор Карлович

– тарих ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университеті, Ө.Х. Марғұлан атындағы Біріккен ғылыми археологиялық орталық директоры (Қазақстан)

ЖАБАҒИН
Мақсат

– тарих ғылымдарының кандидаты, «Ұлттық биотехнология орталығының» Адам генетикасы зертханасының меңгерушісі (Қазақстан)

БИҒОЖИН
Ұлан

– PhD, Назарбаев университетінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан)

САБИТОВ
Жақсылық

– PhD, «Жошы Ұлысын зерттеу» зерттеу институтының директоры (Қазақстан)

ДЮПЮИ
Паула

– PhD, Назарбаев университетінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан)

ҚАРА
Әбдуақап

– доктор, профессор, Мимар Синан көркем өнер университетінің профессоры (Түркия)

ШАМИЛЬОГЛУ
Юлай

– PhD, Висконсин университетінің профессоры (АҚШ)

АЙТПАЕВА
Гүлнар Аманқызы

– филология ғылымдарының докторы, профессор, Жүсіп Баласағын ат. Қырғыз Ұлттық Университеті, «Айгине» мәдени-зерттеу орталығының директоры (Қырғызстан)

РАДИВОЖЕВИЧ
Мильяна

– PhD, Лондон университеті колледжі, Археология институтының археология кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Ұлыбритания)

EDITOR-IN-CHIEF

Aibek Sydykov – PhD, Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Akmaral Ibrayeva – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the Kazakhstan National Academy of Natural Sciences, Deputy Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Zhaken Taimagambetov – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK, Chief Researcher of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Zainolla Samashev – Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher of the A.Kh. Margulan Institute of Archaeology of CS MSHE RK (Kazakhstan)

Zhanat Aimukhambet – Doctor of Philology, Professor of the Department of Kazakh Literature of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Ulan Umitkaliev – Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Archaeology and Ethnology of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Victor Merts – Candidate of Historical Sciences, Director of the A.Kh. Margulan Joint Archaeological Research Center (Kazakhstan)

Maxat Zhabagin – Candidate of Historical Sciences, Head of the Laboratory of Human Genetics of the National Center of Biotechnology (Kazakhstan)

Ulan Bigozhin – PhD, Associate Professor of Nazarbayev University (Kazakhstan)

Zhaxylyk Sabitov – PhD, Director of the Institute for the Study of Ulus of Jochi (Kazakhstan)

Paula Dupuy – PhD, Associate Professor of Nazarbayev University (Kazakhstan)

Kara Abdulvahap – Doctor, Professor, Professor at Mimar Sinan University of Fine Arts (Turkey)

Uli Schamiloglu – PhD, Professor of the University of Wisconsin (USA)

Gulnara Aitpaeva – Doctor of Philology, Professor, Director of the Aigine Cultural Research Center of the Zh. Balasagyn Kyrgyz National University (Kyrgyzstan)

Radivojevic Miljana – PhD, Associate Professor of the Department of Archaeology of the Institute of Archaeology of the University College London (UK)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

СЫДЫКОВ
Айбек Жексеналиевич

– PhD, директор Национального музея РК
(Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ИБРАЕВА
Акмарал Госмановна

– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Национального музея РК (Казахстан)

ТАЙМАГАМБЕТОВ
Жакен Кожаметович

– Академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник Национального музея РК (Казахстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашұлы

– доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник Института археологии им. А.Х. Маргулана КН МНВО РК (Казахстан)

АЙМУХАМБЕТ
Жанат Аскербековна

– доктор филологических наук, профессор кафедры казахской литературы Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

УМИТКАЛИЕВ
Улан Умиткалиевич

– кандидат исторических наук, заведующий кафедры Археологии и этнологии Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

МЕРЦ
Виктор Карлович

– кандидат исторических наук, директор Объединенного археологического научно-исследовательского центра им. А.Х. Маргулана (Казахстан)

ЖАБАГИН
Максат

– кандидат исторических наук, профессор, Заведующий Лаборатории генетики человека Национального центра биотехнологии (Казахстан)

БИГОЖИН
Улан

– PhD, Ассоциированный профессор Назарбаев университета (Казахстан)

САБИТОВ
Жаксылык

– PhD, Директор научного института "Изучения Улуса Джучи" (Казахстан)

ДЮПЮИ
Паула

– PhD, Ассоциированный профессор Назарбаев университета (Казахстан)

КАРА
Абдулвахап

– Доктор, профессор Университета изящных искусств имени Мимар Синана (Турция)

ШАМИЛЬОГЛУ
Юлай

– PhD, профессор Висконсинского университета (США)

АЙТПАЕВА
Гулнара Амановна

– доктор филологических наук, профессор, директор культурно-исследовательского центра «Айгине» Кыргызского Национального университета им. Ж. Баласагына (Киргизстан)

Радивожевич Миљяна

– PhD, ассоциированный профессор Кафедры археологии, Института археологии Университетского колледжа Лондона (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Тарих / History / История

- Гиззатов С.М. 1921-1922 жылдардағы Орал губерниясындағы ашаршылық: себептері, жүру барысы және зардаптары
Gizzatov S.M. Famine in the Ural province of 1921-1922: causes, stages and consequences
Гиззатов С.М. Голод в Уральской губернии 1921-1922 гг.: причины, стадии и последствия 6

Археология / Archaeology / Археология

- Байғалиев Ж.Р. Батыс Қазақстанның ортағасырлық қалаларындағы кан арналары және суфалар
Baigaliyev Zh. R. Kan canals and sufas in medieval cities of Western Kazakhstan
Байғалиев Ж.Р. Каналы кан и суфы в средневековых городах Западного Казахстана 24

Этнология / Ethnology / Этнология

- Бейсегүлова А.К. Өзбекстан және Түркия қазақтары арасындағы ұлттық құндылықтар мен мәдени мұралар: қолданылуы мен қастерлеу деңгейі
Beysegulova A.K. National values and cultural heritage between the Kazakhs of Uzbekistan and Turkey: the level of use and storage
Бейсегүлова А.К. Национальные ценности и культурное наследие между казахами Узбекистана и Турции: уровень использования и хранения 33
- Рахимов Е.К., Искаков Қ.А. Музейлік этнографияның өзекті мәселелері
Rakhimov Y., Iskakov K. Current problems of the museum ethnography
Рахимов Е.К., Искаков К.А. Актуальные проблемы музейной этнографии 54

- Байбосынова Ү.М. Сыр бойы қазақтарының дәстүрлі эпикалық шығармаларындағы ислам тақырыбы
Baibosynova U.M. Islam in the traditional epic works of the Kazakhs of Syrdarya
Байбосынова У.М. Ислам в традиционных эпических произведениях казахов Сырдарьи 67

- Сайлау А., Жалғасбайқызы Л. Сыр бойындағы ислам құндылықтары
Sailau A., Zhalgasbaikyzy L. Ценности ислама региона Сырдарьи
Sailau A.K., Zhalgasbaikyzy L. Islamic values of the Syr region 87

Музейтану / Museology / Музееведение

- Ақжасарова А.К., Жұмағұлова Қ.Б. ҚР Ұлттық музейінің қорларындағы Ж. Тәшеневтің жеке заттарының топтамасы
Akzhasarova A.K., Zhumagulova K.B. Collection of personal belongings of Zh. Tashenev from the funds of the National Museum of the RK
Ақжасарова А.К., Жұмағұлова Қ.Б. Коллекция личных вещей Ташенева Ж. из фондов Национального музея РК 103

Өнертану / Art history / Искусствоведение

- Батырева К.П., Батырева С.Г. Образ учителя Зая-пандиты в изобразительном искусстве Калмыкии
Batyreva K.P., Batyreva S.G. Қалмақ бейнелеу өнеріндегі Зая-пандита ұстаздың бейнесі
Batyreva K.P., Batyreva S.G. The image of the teacher Zaya-pundita in the visual arts of Kalmykia 110
- Ақсақалова Ж.А. Қазақ хандығы тарихының кескіндеме өнеріндегі көрінісі
Aksakalova Zh.A. Reflection in the visual arts of the history of the Kazakh Khanate
Аксакалова Ж.А. Отражение в изобразительном искусстве истории казахского ханства 123

Тұлғалар / Personalia / Персоналии

- Мұхтар Қожа. Өзбекәлі Жәнібековтің үш хаты
Mukhtar Kozha. Uzbekali Dzhanibekov 's letters
Мұхтар Қожа. Письма Узбекали Джанибекова 137

Біздің музейдің тарихы / История нашего музея / History of our museum

- Нурахметова Г.Б. Предыстория появления музеев в Павлодарском Прииртышье
Nurakhmetova G.B. Павлодардағы Ертіс өңірінде музейлердің пайда болу тарихы
Nurakhmetova G.B. History of the emergence of museums in the Irtysh region in Pavlodar 145

Мұхтар Қожа¹¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Түркістан қ., Қазақстан

e-mail: mukhtar_kozha@mail.ru

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВТІҢ ҮШ ХАТЫ

Қайбір отар елді алып қарамасақ та өзінің тәуелсіздігіне, егемендігіне бірден қол жеткізе алмайды. Қызыл империя дәуірінде еңбек етіп, XX ғ. соңғы ширегінде басылып қалған қазақтың ұлттық сана-сезімін, рухын қайта ояту бағытында жұмыс жасаған тұлғалар көп болмады. Осылардың қатарына Өзбекәлі Жәнібековті жатқызуға болады. Ұлт мүддесі үшін атқарған еңбегі ұшан теңіз. Өзаға кез келген қызметте сол атқарған жұмыстарын пайдалана отырып, ұлттық мәдениеттің түрлі салаларын жаңғыртуға, дамытуға атсалысқаны белгілі.

Желтоқсан көтерілісінен кейінгі шовинистер ызғары есіп тұрған кезде Өзағаның қазақ тілінің жанашырларын қолдауға, репрессияға ұшыраған зиялыларды ақтауға берген көмегі көпке аян. Мені сол кезде таңғалдырғаны және есімде сақталғаны – Өзбекәлі Жәнібековтің Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің хатшысы бола тұра жасаған ресми баяндамасында «Шалқайғанға шалқай – ол құдайдың ұлы емес, еңкейгенге еңкей – ол әкеңнің құлы емес», деп оқырмандарға арнаған жолдары еді. Өз басым бұны ағаның қазаққа мойымай, еңсеңді тікте, басқалармен тең ұста деп жігерлендіретін, рух беретін ашық үндеуі деп ұқтым. Менен басқа да оқырман осылай түсінген болар деген ойдамын. Желтоқсан көтерілісіне орай Мәскеу шығарған «Қазақ ұлтшылдығы» туралы қаулы күшінде тұрған кезде мұндай жанкешті қадамға жүрек жұтқан адам ғана бара алатын деп ойлаймын. Бұл мысал да Өзағаның қазақты қаншалықты қиын кезде де өрге сүйреген қайсар қайраткер екенін көрсетіп тұр.

Өзағамен алғаш жүздескен сәтім Оңтүстік Қазақстан облысы Қызылқұм (қазір Отырар) ауданының орталығы – Шәуілдірде орналасқан Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-музейіне 1988 жылы жұмысқа ауысқан

соң болды. Кіндік қаны тамған жері – Шәуілдірге келген сайын музейге, Арыстанбаба соқпай кетпейтін. Менің ешқандай туыстық байланысым болмаса да аталған нысандарды аралағанда, Шәуілдірдегі ағайын-туысқанның үйіне,

Сур. 1. Ө. Жәнібековтің анасына қойған құлпытасы.

Темір ауылындағы байырғы сыйлас таныстарына кіріп шыққанда, киелі орын Бестораңылға барғанда да мені қасына ертіп алып жүретін.

Осы кездесулер барысында Өзағаны жаңа тұрғыдан таныдым, адами қасиеттеріне тәнті болдым. Шәуілдірге әрбір келгенінде Арыстанбаб кесенесіне кіріп шығатын және сол мазараттағы анасының бейітіне құран білетін адамды ертіп алып дұға оқытуға жеке баратынды. Кейін сол бейітті арнайы іздеп барып көрсем белгі ретінде Маңғыстаудың ұлутасынан ойып жасатқан құлпытас қойдыртқан екен. Тас беттері өсімдік, геометриялық өрнектермен нақышталған және оның бір қырындағы «Қаныша Томашқызы 1869-1936 жж.» деген жазу астына «Сенің жарқын бейнең ұлыңның жүрегінде мәңгі сақталады»

деген тебіреністі жолдар түсіпті (сур.1). Ескі қазақы дәстүрмен тастың бір бетіне мәсі, калош суреттері оймышталыпты. Мұны көргенде Өзекеңнің шешесінің қайтыс болар алдында аяғы мұздай суық болғанын естелігінде жазған жолдары есіме түсті. Құлпытастағы аяқ киім бейнелері о дүниеде аяулы анасының аяғы жаурамай жылы болсын деген ниетке негізделген сезімнен, перзенттік қамқорлықтан туындаған деп ойлады.

Шәуілдірге бір келгенде сонау Қызылорда облысында орналасқан Құмиян қалашығына арнайы сапар ұйымдастырып, мені де ала кетті. Қасында Алматыдан арнайы ертіп келген фотографы болды. Сауран бекіністерінен ертерек салынған бұл жәдігерде қорған-қамалдары жартылай байырғы қалпында сақталып тұр екен.

Ғылыми және танымдық әдебиетте осы Қазақстан аумағында жақсы сақталған Құмиян бекінісінің бірде-бір фотосы берілмегенін ескеріп, оны көпшілікке танытпақ болған деп ойлаймын. Алайда не себептен екенін білмеймін, осы сапардағы суреттердің жарияланғанын көрмедім. Кейін осыны ескеріп, Германияға Қазақстанның ортағасыр қалалары туралы ғылыми мақала дайындаған кезімде Өзағаның көрсеткен жолымен Құмиян қалашығына арнайы барып фотоға түсіріп, неміс тіліндегі альбомға оның суреттерін ұсындым (сур.2). Өзекең сол кезде Құмиянға апармаса мен осындай жақсы сақталған ескерткіш барын білмес едім. Ақыры 2013 жылы Германиядағы Қазақстан археологиясын, жәдігерлерін шетелге танытатын «Unbekanntes Kasachstan»

жинақ-альбомда Құмиян бекінісінің фотосы жарияланды.

Өзбекәлі Жәнібековтің зиялы топ өкілдеріне, әсіресе, шығармашыл жастарға қолдау көрсеткені көп айтыла бермейтін сияқты. Ағаның мейірімді қамқорлығын көрген жастардың бірі мен болдым. 1992 жылы көктемде ойлана-ойлана келе, сол кездегі Жоғарғы Кеңестің депутаты ретінде Өзбекәлі Жәнібековке өтініш хат жазып жібердім. Онда 1988 жылдың көктемінде Шымкенттегі педагогикалық институттағы оқытушылық жұмысымды тастап, Шәуілдірдегі Отырар музейіне жұмысқа келгенімді, келерде басшылар жеке пәтер, не үй береміз деп уәде еткенін хабардар еттім. Бастапқыда бірнеше ай Отырар музейі ғимараты ішіндегі бір бөлмеде тұруға мәжбүр

Сур. 2. Құмиян қалашығы. Қызылорда облысы. Суретті түсірген М. Қожа.

болғанымды, кейін отбасымның келуіне орай қарызданып шағын үй – времянкада тұрып жатқанымды, депутат ретінде осы үй мәселесін шешуге көмек беруін жаздым.

Осы өтінішіме қарай Өзағаннан жауап ретінде келесі мәтінді хат келді:

Мұқтар, қалқам, ағаңнан сәлем!

Хатыңды алдым. Бұрынырақ, мен Шәуілдірге барып-келіп жүргенде өз хал-жағдайыңды айтпағаның бекер болған. Сол кезде мәселе дереу-ақ шешілетін еді. Қазір жағдай басқаша, әркім әртүрлі себеп айтып, сынықты сылтау ете беретін жауапсыздыққа душар болғанымызды өзің де аңғаратын шығарсың. Әйтпесе сенің Шымкенттегі жылы орныңды не үшін тастап Шәуілдірге ауысқаныңды жергілікті белсенділердің өздері-ақ түсінетін емес пе еді? Болған елдің өз тарихын таспен жазатыны, тозған елдің өз тарихын жаспен жазатыны, оның әлі де ашыла қоймаған беттерін ашатын азаматтарға тиісті жағдай туғызу қажеттілігі олардың қаперіне іліне қояр деймісің?! «Жаны ашымастың қасында басың ауырмасын!» деген осы. Оған ренжіме, қиыншылыққа тозбай, әп-демі басталған ғылыми зерттеулеріңді тастап кетіп жүрме. Менің өз басым сенің болашағыңа кәміл сеніп, Отырар өркениятының «сырын» ашуға көмектеседі деген үміттемін. Маған депутатқа деп хат жазбай-ақ, ой-пікіріңді тікелей өзіме жолдап отыруыңа болады. Пікірлес адамдардың арасындағы қарым-қатынас осылай құрылатын болады.

Ал енді сенің жеке өз басыңның, «отбасы-ошақ қасының» жағдайына келсек, ол жөнінде облыс әкімі М.Ф. Үркімбаевқа өз ойымды, өтінішімді білдіріп хат жаздым. Қорытындысын айтар. Майдың бас кезінде Шымкентке барсам деген ойым бар. Сол кезде, немесе Жоғарғы советтің сессиясы

кезінде жүзбе-жүз кездесіп, сен жөнінде айтпақшымын. Одан не шығатынын көре жатармыз.

Әзірше, ағам менің хатыма жауап қайтармады деп ренжімесін деген оймен өзіңе жаздым. Хабарласып тұр. Менің әдірісім:

480072. Алматы қаласы, Интернациональная көшесі 120 үй, 24 пәтер. Телефон 69-49-71.

Қызмет жайында келесі кездескенде айтармын.

*Ағаң Ө. Жәнібеков
12/IV-1992 ж.*

Маған бұл хат, ондағы атқарып жатқан жұмысыма қолдау мені жігерлендірді, баспана мәселесі ойдағыдай шешіледі деген үміт туғызды. Осыдан бастап тарих жөнінде ой-пікірімді, ізденістерімді Өзағаның жеке әдірісіне жазып салатын болдым.

Екінші хатымда Отырар археологиясымен қатар Абылай хан қабірінің орны қай жерде екендігі қызықтырып жүргенін және қазір жинақтаған тарихи деректер бойынша оның Қожа Ахмет Ясауи кесенесі ішіндегі «Абылай-хан» деп аталатын бөлмеде жатқанын айтып көрсеттім. Бұл хатыма келесі мәтіндегі жауап келді:

Саламатсыздарма, Мұқтар, қалқам!

Хатыңды алып, қуанып қалдым. Рахмет. Сөзіңнің төркініне қарағанда пәтер мәселесі әлі шешіле қоймағанға ұқсайды. Бұрыңғы қызметкерлерді партократ, бюрократ деп мінеп-сілейтін еді. Қазіргілер олардан да асып бара жатырма, қайдам, мәселе шешу қиындап кеткен сияқты. Менің сен жөнінде облыс әкіміне жазған хатым оның қолына тимегенге ұқсайды. Сондықтан «сіздің атыңыздан өзі келіп жолығып кетсін, шешіп беруге жәрдемдесейін» – дегенді айтты.

М.Ф. Үркімбаевқа барып жолығарсың. Қалғанын тағы да көре жатармыз.

Отырар өркениятының біз үшін қаншалық маңызы бар екендігі жөнінде сенің айтқандарыңа қосылам. Бұл алқаптың қазақ халқының алғаш қалыптаса бастаған жеріне саналатынына күмән келтіруге болмайды. Мұнда біздің көздің жасымен жазған тарихымыздың әлі де болса ашыла қоймаған беттері көп. Оларды ашатын өздерің сияқты жастар болады. «Рауандағы» кітабыңмен мен айналысайын, тездетіп шығарармыз. Жақында менің «Уақыт керуені» атты кітабым жарық көретін шығар деген үміттемін. Сонда «Отырар өркенияты және біз» деген арнайы бөлім бар. Оқып танысарсың. Пікіріңді баспасөз бетінде айтатын болсаң тіпті орынды болар еді.

Ал енді Абылай жөніндегі мәселеге келсек, менің «Егеменді Қазақстанда» айтқандарым оқырман тарапынан құптала қарсы алынғанға ұқсайды. Маған жақында Түркістаннан осы мәселелерді зерттеп жүрген бір жігіт (Зікірия Жандарбек – М.Қ.) Ахмет Иасауидің мүрдесіне іргелес қойылған Әбілхайыр ханның құлыптасын оныкі емес, оның баласы Сүйінішқожанікі дегенді айтты. Ол солай болса Грум-Гржимайлоның айтып отырған, Абылайға телітін құлыптасы да сол болып шықпайды ма? Онда Абылайдың аты жазылған ештеңе жоқ екені белгілі. Сонда шындықтың беті ашылмайды ма? Оның үстіне Әбілхайыр Сығанақта жерленген деген деректер де бар. Оның үстіне Созақ ауданында қатар жатқан екі мұнараны жұрт Әбілхайыр мен Жәнібектікі дегенді айтады. «Тірісінде бірін бірі көргісі келмесе де өлгеннен кейін қатар жатыр» – деген ақсақалдың сөзін менің де естігенім бар. Амандық болса сол жаққа бір барып қайтсақ дұрыс болар еді. Қайткен күнде де Абылай жөнінде шындықтың бетін ашқан жөн.

Қорық-музей жөнінде мен өз пікірімді талай рет айтқанмын. Ол менің ойымдағыдай болып шыға қоймады. Оны ұйымдастырғанда менің алға қойған мақсатым Отырар өркенияты мен қазақ мәдениетінің арасындағы балама-байланыстылықты ашу еді. Менің Алматы облысполкомына ауысуымды пайдаланып, кейінгі жолдастар оған көңіл аудармапты. Музейде Отырардың баспанасынан қазақтың қоржын үйіне өтетін сәт ашылмай қалды. Оның үстіне музей Арыстанбабтың қасынан түсетін еді. Музейдің жанында 24 пәтерлі бір үй, Отырар төбенің жанында 24 пәтерлі екінші үй (мейманхана – асхана есебінде) тұрғызылуы келісілген еді. Оның аржағында Отырар қамалының батыс қабырғасы қалпына келтірілетін еді. Сондағы алаңда «көлеңкелі театр» («теневой театр») жұмыс істейтіні, шығыс моншасы, қыш құятын құмдан, су қоймасының, нәжіс желісінің, су құбырының ізі қалпына келетіні жоспарланған еді.

Не пайда, оның бірде-біреуі іске асырылмағаны өкінішті-ақ.

Айта берсе әңгіме көп, осымен доғарайық. Көріскенше сау бол.

Ағаң Өзбекәлі
29/V-1992 ж.

Өзағаның менің Абылай бейіті орнын анықтаудағы ізденістерімді қолдауы маған қосымша серпін берді, әйгілі хан туралы тарихи деректерді жинап, талдау жұмыстарын жалғастырдым. Ағаның араласуымен «Рауан» баспасында жатқан «Арыстанбаб» атты алғашқы кітапшам жарық көрді. Ағаның Созақ ауданындағы «қатар жатқан екі мұнараны жұрт Әбілхайыр мен Жәнібектікі дегенді айтады» деген ақпарды терең зерттеуіміз керек.

Өзағадан тағы бір хат менде сақтаулы тұр.

Қадірлі Мұқтар! Қал-ахуалың қалай?

Келін, бала-шаға, отбасы есен-сау болғай!

Хатыңды алып, хабарлаған мағлұматтарыңа қуанып қалдым. Несін жасырайын, Отырар қазір иесіз қалды. Ол жасаған өркениятты зерттеу жұмыстарының шегіне жеткізілмегені өкінішті-ақ. Өзің сияқты жастар жалғастыра бермесе қазақ тарихының әлі де толық ашыла қоймаған тағы бір беті мүлдем жойылып қалуы мүмкін. Отырардың соңғы кезеңі жөнінде Л.Б. Ерзаковичтің жазып қалдырғандары, оған сенің қосатындарың құптарлық, тіптен қалыптаса бастаған ғылыми көзқарастың кейбір тұстарын қайта реттеуге бағдарлайтыңа ұқсайды десек те артық болмас еді. Дегенмен, осындай материалды баспаға жібермей тұрып мен сияқтыларға көрсетіп алған болсаң, қайсы бір мәселелерге тереңірек үңілген болар еді-ау деген ой да қаумалап беретінін жасыра алмай отырмын.

Сөз жоқ, Ғылым Академиясының хабаршысында басылған мақалаң қызғылықты. Әйтсе де қазіргі Ташкент облысындағы Шыршық өзенімен арадағы Өгем, Қазығұрт жоталарын, Ахангерен, Шорсу, Келес, Құркелес өзендерін баса көктеп Отырар алқабына суландырылды деген пікірге қосыла алмаймын. Кезінде Шыршықтың Сырдарияға құйылатынына, ал Сырдария Ходжентті (қазіргі Тәжікістанды) орап, Иіржардың тұсынан Жизақ даласына бет бұрып, Амударияға қосылғанына күмән келтіруге болмас. Ал егер, өзің айтып отырған, шығыс авторлары келтірген Сыр, Сир, Шыр (Чир) деген гидронимдерді Сырдың қазіргі орта ағысына пайдалансақ, Отырар алқабының біраз жерінің (Сүткент, Ақтөбе, Жарты төбе, Сазан, Көксарай, Тектұрмас, Оқсыз, Субагар, Балтакөл) біразы Сырдың суымен, ал Шілік (Бұзық), Отырар, Көкмардан, Жалпақ төбе жазығы оның (Сырдың)

тармағы болып есептелетін Арыс, Бөген өзендерінің суымен суландырылғаны хақ болып шықпайды ма? Мұны неге ескермеске. Сонда бұрын Арыстың суын Бөгенге бұрған «ақарықтың» Аляку қаздырып, Отырар жерін суға тоғытқан арық болып шықпасына кім кепілдік бере алады? Сен өзің сол арықтың арнасымен бір рет жүріп өтсең, осындай жорамалға келетініңе мен кәміл сенемін. Оның үстіне арық Отырарға қарағанда кейінірек қазылған сияқты. Оның бер жағында Ақарықтың Бұзық төбенің тұсынан Бөгенге құйылғанын ескерсек, Отырар даласына су қаптатып жіберген болады ғой. Оны биылғы су тасқынынан да көрген боларсың.

Меніңше, Ақарықтың құпиясы осында жатқан сияқты. Ар жағын өзің зерттей жатарсың. Бәлкім археологиялық қазба арқылы арықтың жас шамасын да анықтауға болар. Сонда Сыр мен Чирдың арасындағы байланыс та өзінен өзі ашылар еді.

Енді хатыңда айтылған материалдарға келсек, онда көрсетілген мақалалармен мен таныс емеспін. Сондықтан олар жөнінде ештеңе айта алмаспын. Арыстанбаб жөнінде: онан мешітті алып кеткенін дұрыс дей алмаймын. Онсыз да жұрт намазын оқып жатыр, оған қалай тиым саларсың. Әулиенің жанында намаз оқымайды деген қағида қайдан алынған? Арыстанбаб сияқты құрылыстың жанында ханака, мешіт, медресе салынатын дәстүр ертеден келе жатқан жоқ па? Туристер сырттын көрсе де жетеді ғой, ішінде көре қоятын не бар? Соны неге ойланбайсыңдар. Онсызда ұсқыны кетіп қалыпты, жердің соры жоғары шығып кетіпті. Бүйте берсе құлап қалуы мүмкін ғой.

Саған тағы бір өтініш – Отырар халқының тектестік құрамы жөнінде зерттеу жұмыстарын кеңейте түссек орынды болар еді. Мұнда қаңлылардың қалай келгені жөнінде қызғылықты

материал О. Мұқтарханның еңбегінде бар. Ал қоңыраттар жайлы ештеңе жоқ. Оларды Шыңғысханға тели бергеннен тарих ғылымы дами қоймас. Қазақ ғалымдары қанша ышқынса да Толстовтан, Аристовтан артық ештеңе айта алмай келеді. О. Мұқтархан қаңғұйларды қаңлылармен шатастыруға болмайды дегенді айтады. Ал қаңғарлар, кеңгестер деген кімдер? Олар тарих бетінен мүлдем шығып кеткен жоқ қой? Мұны неге зерттеп-білмеске?

Әлгі этнографиялық музейлерің ашылды ма? Оның жұмысы қалай? Ол маған Қызыл жыршының, Байбосынның, Молда Мұсаның, Елеусіздің шығармаларын жинап беруге көмектессе, басып шығаруға жәрдемдесер едім. Әсіресе Қызыл жыршыдай ақын, әнші, күйші-композитордың, жыраудың шығармашылығы жөнінде жұрттың ештеңе білмейтіні өкінішті. Осыны да ескеріңдер.

Музей қызметкерлеріне менен көптен-көп сәлем. Ден сау болса жолығармыз. Ә. Дербісалиев екеуіміздің Сыр бойын бір шарлап шықсақ деген ойымыз да бар. Мені әрине халық сәулеткерлігі қызықтырады.

Ағаң Ә. Жәнібеков
1/VII-1994 ж.

Осы жоғарыдағы хаттар жолдарынан Өзекеңнің мына фәниде білмейтін, қызықпайтын, атсалыспайтын, араласпайтын саласы жоқ-ау деп қаласың. Өзаға Әл-Фараби сияқты энциклопедиялық білім иесі екені байқалады. Тарихтан, музейтанудан, сәулетөнеріескертікшітерінен, ақын, әнші, күйші, композитордың, жыршының, жыраудың шығармашылығы жөнінде қазақ халқының тектестік құрамы, этнография, суландыру тарихынан, айта берсек, бұл тізім жалғаса бермек, осы тақырыптардың бәріне қызыққан, зерттеген, зерделеген.

Мухтар Кожа

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
г. Туркестан, Казахстан
e-mail: mukhtar_kozha@mail.ru

ПИСЬМА УЗБЕКАЛИ ДЖАНИБЕКОВА

Краткое содержание. Не так много людей трудились в эпоху Красной Империи и работали в направлении возрождения подавленного казахского национального сознания, духа в последней четверти XX в. В их числе Узбекали Джанибеков. Его заслуга в интересах нации велика. Автор статьи размышляет о том, где бы он не работал, на любой службе он активно принимал участие в модернизации, развитии различных сфер национальной культуры.

В ходе нескольких встреч автор узнавал его с другой стороны и восхищался человеческими качествами. В то время когда поддержка представителей интеллигенции, особенно творческой молодежи, не так много, он молодой ученый увидел и почувствовал добрую заботу и поддержку Узбекали Джанибекова. Поддержка в поиске по определению места погребения Абылай-хана придал ему дополнительный импульс и он продолжил работу по сбору и анализу исторических данных о знаменитом Хане. При участии У. Джанибекова был издан его первая книга «Арыстанбаб».

Автор по работе переписывался с У. Джанибековым, и удивился, что он человек всесторонний и нет сферы которым он не интересовался. Автор наполняется чувством что,

Узбекали Джанибеков, обладатель энциклопедических знаний, интересовался и занимался изучением истории, этнического состава казахского народа, системой ирригации, этнографии, музееведения, памятников архитектуры, поэтов, певцов, күйши, композиторов, жырши, жырау и других тем.

Mukhtar Kozha

Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Kazakhstan
e-mail: mukhtar_kozha@mail.ru

UZBEKALI DZHANIBEKOV 'S LETTERS

Summary. There are not many people who worked in the era of the Red Empire and worked in the direction of Re-awakening the Kazakh national consciousness and spirit, which was suppressed in the last quarter of the 20th century. Among them is Uzbekali Zhanibekov. His merit for the benefit of the nation is great. The author of the article reflects on the fact that he took part in the modernization and development of various spheres of national culture, using the same work in any position.

During the meetings, it was reported that U. Zhanibekov was recognized in a new light and admired his human qualities. Uzbekali Zhanibekov's support for representatives of intellectual circles, especially creative youth, says that he is one of the young people who received the kind care of his brother. U. Zhanibekov's support for the search for the location of Abylai's grave gave him an additional impetus for continuing to collect and analyze historical data about the famous Khan. The first booklet "Arystanbab" was published with his participation.

In his service, he corresponded with a man, claiming that the figure felt as if there was no sphere in which he did not know, was not interested, was not participated, was not involved. Like Uzbekali Zhanibekov, the owner of encyclopedic knowledge is interested in history, museology, architectural monuments, the work of a poet, singer, kyuishi, composer, zhyrshi, zhyrau, the origin of the Kazakh people, ethnography, the history of irrigation and other topics.

Автор туралы мәлімет:

Мұхтар Қожа, т.ғ.д., Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, археолог, Түркістан қ., Қазақстан.

Сведения об авторе:

Мухтар Кожа, д.и.н., Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, г. Туркестан, Казахстан.

Information about the author:

Mukhtar Kozha, Doctor of Historical Sciences, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan